

Christoferus II.
 Enig defunctis anno Regi II
 Dani Holstiae et Sleswig ditionem
 sui territorii. Pro reatu by
 hunc comen regem & principis
 regni optavit. Invenitur in
 actibus ratioc. In comitis
 ditione fuit esse natusque in
 un. fustonia in die Officii ditione
 un. Invenitur in actibus ratioc.
 Invenitur in actibus ratioc.
 Invenitur in actibus ratioc.
 Invenitur in actibus ratioc.
 Invenitur in actibus ratioc.
 Invenitur in actibus ratioc.
 Invenitur in actibus ratioc.
 Invenitur in actibus ratioc.
 Invenitur in actibus ratioc.
 Invenitur in actibus ratioc.

By, marsk og geest

Magasinet

By, marsk og geest 15

Kulturhistorisk årbog for Ribe-egnen

Udgivet af Ribe Byhistoriske Arkiv & Den antikvariske Samling i Ribe

Forlaget Liljebjerget

2003

Redaktion: Jakob Kieffer-Olsen (ansv.),
Susanne Benthien, Claus Feveile,
Erik Bjerre Fisker, Lars Hammer,
Karen Margrethe Melbye,
Søren Mulvad og Lilian Skønager

Lay-out: Lars Hammer

Tryk: Winds Bogtrykkeri A/S, Haderslev

©: 2003 Forlaget Liljebjerget

Liljebjerget er navnet på Den anti-
kvariske Samling i Ribe's forlag.
Det blev oprettet i 1997 til minde
om og med testamentariske midler
fra Ellen og Christian Almhede.

Forlagets navn rækker tilbage til
Anders Sørensen Vedel. Han udgav
i årene 1591-92 otte bøger, der var
"Prentet paa Liliebierget udi Ribe".
Om disse bogudgivelser og trykke-
riet se "By, marsk og geest 10" 1998.

ISBN 87-89827-36-8
ISSN 0905-5649

Bindets baggrundsillustration: Videnskabernes Selskabs Kort, 1811. Om dette kort, se "By, marsk og geest 13" 2001, s. 37-50.

Illustration på forsiden, se s. 40.

Illustrationer på bagsiden, se s. 12, 20 og 29.

Indhold

Jakob Kieffer-Olsen	
Mindeord over Lis Andersen	5
Jens Chr. Moesgaard	
Danelund-skatten	7
<i>The Danelund coin hoard</i>	16
Sandra B. Pedersen	
Ribe og Ærkebispestriden	17
<i>Ribe and the Archbishop strife</i>	25
Peter Zeeberg	
Hans Svaning og hans latinske Danmarkshistorie	26
<i>Hans Svaning and his latin History of Denmark</i>	37
Søren Mulvad	
Den rige Madam Rahr i Ribe	38
<i>Die reiche Madam Rahr in Ribe</i>	62
Ribe Museumslaug	64

Møntskatten fra Danelund

Af Jens Christian Moesgaard

I oktober 2002 blev der ved gården Danelund tæt ved Ribe fundet en skat bestående af 72 mønter, nedlagt i 1080'erne. 63 er efterligninger af en engelsk mønttype, men indskriftene giver ikke mening og vægten er lavere end de engelske forbilleders. Det drejer sig med stor sandsynlighed om en hidtil ukendt udmøntning fra Ribe, der delvist udfylder et hul i rækken af Ribe-mønter. Udmøntningen er af dårlig sølvkvalitet, hvilket sikkert skal ses som et forsøg fra kong Knud den Hellige på at tjene penge til finansiering af et planlagt tog til England. Desuden indeholdt skatten syv danske, en norsk og en tysk mønt.

Jyllands møntforhold i middelalderens første århundreder er ikke så velbelyst som Sjællands og Skånelands. Hvert nyt jysk møntskattefund fra denne perioder bringer ny viden. Ikke blot små detaljer, men helt nye mønttyper, som man ikke kendte før, eller eksemplarer af kendte typer fra møntsteder, som man end ikke vidste var i funktion på det pågældende tidspunkt. Således viste Bjerregravfundet fra 1922, at Knud den Hellige (1080-86) havde udmøntet i Randers, og at hans udmøntning i Ålborg var meget mere omfattende, end man hidtil havde troet¹. Tilsvarende fandtes der i det vigtige Lundby Kratfund fra 1980 bevis for, at Erik Ejegod (1095-1103) udover Randers også havde møntet i Ålborg². Og det store Grenåfund fra 1910 indeholdt mængder af hidtil ukendte jyske typer fra Valdemar II (1202-41)³.

Skatten fra Danelund ved Ribe følger sig smukt ind i denne række af bemærkelsesværdige fund (fig. 1). Dette fund er ekstra spændende, fordi der kun er registreret ganske få møntfund fra 1000-tallet i Sydvestjylland⁴. Det indeholder både nye varianter og en hel ukendt udmøntning, der måske stammer fra Ribe i 1080'erne. I skrivende stund (august 2003) er mønterne lige blevet færdigkonserverede⁵. Mønterne er blevet grovbestemt, men finbestemmelse af alle varianter er endnu ikke foretaget. Vi kan dog allerede nu give en lille præsentation af dette spændende fund og fremlægge nogle foreløbige tolkninger.

Fundet

I begyndelsen af oktober 2002 fandt Preben Nielsen fra Hedeselskabet under sprøjtning i et læhegn

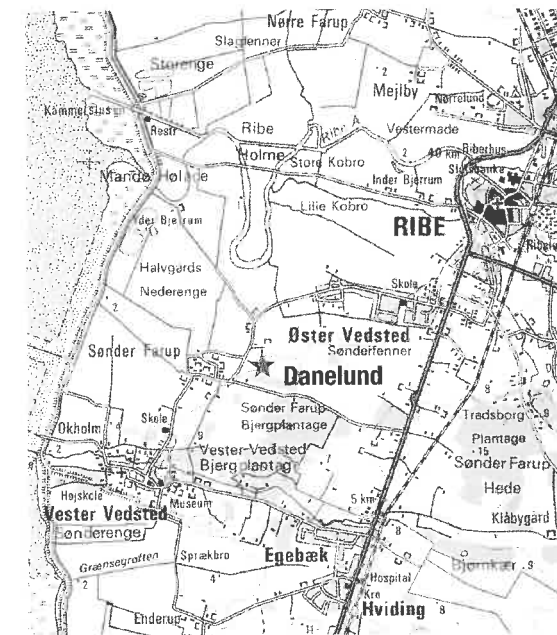

Fig. 1. Møntskatten blev fundet ved gården Danelund, mellem Sønder Farup og Øster Vedsted, få kilometer sydvest for Ribe.

The hoard was found near the farmstead Danelund, a few km south-west of Ribe.

ved Danelund et par sammenkorroderede mønter. Han kontaktede straks Den antikvariske Samling i Ribe, der foretog en lille udgravning (fig. 2). Resultatet blev i alt 72 mønter fra sidste halvdel af 1000-tallet. Mønterne blev i første omgang udstillet på museet i Ribe sammen med andre nye fund. I februar 2003 afleverede arkæolog Claus Feveile fra Antikvarisk Samling mønterne til danefæbehandling på Den kongelige Mønt- og Medallesamling, Nationalmuseet, København⁶.

Fig. 2. Ved bjergningen af skatten blev der både anvendt metaldektektor og sigtning af jorden, så alle smådele kom med, både metal og tekstil. Foto: Claus Feveile.

During the recovery of the hoard, the archaeologists used metal detectors as well as sieving.

Den antikvariske Samling udførte i forbindelse med bjergningen af mønterne en mindre udgravning af fundstedet. Det kunne konstateres, at mønterne ikke længere lå, hvor de oprindeligt var blevet tabt eller nedgravet. Ploven havde spredt dem rundt i jorden. Nogle af dem var dog stadig sammenkorroderede i små stabler. Der blev fundet velbevarede rester af den lærredspose, mønterne havde ligget i. Et stykke lærred sad stadig fast på en mønt. Et opfyldt hul, delvist ødelagt af dybdepløjningen i forbindelse med læhegnet, kunne have været deponeringshullet.

I området generelt blev der kun fundet få og usikre spor fra tidlig middelalder. Derimod var der en del gruber, stolpehuller m.v. fra germansk jernalder (ca. 400 – ca. 800 e. Kr.). Det var altså ikke muligt at afdække, hvorledes stedets anvendelse havde været i slutningen af 1000-tallet, da skatten blev efterladt. Der kan have været en bebyggelse, der fortsatte jernalderens. Men det er ligeledes muligt, at denne var blevet forladt, og at stedet har stået uden bebyggelse⁷. Hvis det formodede deponeringshul virkelig er dér, hvor skatten blev nedgravet, må skatten være nedlagt bevidst i den hensigt at skjule mønterne. Hvis hullet derimod intet har at gøre med nedlæggelsen, kan skatten lige så godt være en tilfældigt tabt pung.

Datering

Vi kan konkludere, at skatten må være nedlagt midt i 1080'erne. De yngste sikkert daterbare mønter er nemlig fra Knud den Helliges (1080-86) jyske udmøntning, som formodes at være fra sidste del af hans regeringstid⁸ (fig. 8). Da der ikke er nogen mønter fra Knuds efterfølgere, og da ældre mønter på den tid – så vidt vi kan bedømme – hurtigt blev gjort ugyldige og inddraget⁹, må man gå ud fra, at skatten er sammensat på Knuds tid eller i alt fald ikke ret lang tid efter hans død i 1086. Måske er den gemt bort af sin ejer i forbindelse med Knuds forsøg på at samle ledingsflåden til togt mod England i 1085 eller jydernes oprør mod kong Knud det følgende år. Man kender to andre jyske fund, der med stor sandsynlighed kan henføres til disse begivenheder, nemlig Jegstrup og Bjerregrav-skattene¹⁰. Ejerne har så måske glemt, hvor skattene var nedgravet, eller de kan være døde under de voldsomme begivenheder under oprøret. Men i Danelund kan det som nævnt også blot dreje sig om en tilfældigt tabt pung.

Mønterne

Mønterne har alle kunnet bestemmes mere eller mindre præcist. Hovedparten af mønterne, nemlig 63 stykker, er af en velkendt engelsk type, men, som vi skal se nedenfor, kan de ikke stamme fra England. Det er denne gruppe, der muligvis er præget i Ribe. Derudover er der en runemønt fra Sven Estridsen (1047-74), tre mønter fra Harald Hen (1074-80) og tre fra Knud den Helliges (1080-86) jyske udmøntning. Endelig er der en norsk og en tysk mønt. I det følgende vil jeg præsentere hver enkelt møntgruppe lidt mere grundigt.

En hidtil ukendt Ribe-udmøntning?

Den mest spændende gruppe mønter i Danelundskatten er ubetinget dem, der er præget efter engelsk forbillede. Gruppen udgør 63 ud af fundets 72 mønter, dvs. næsten 90% af det samlede antal. Forbilledet er den engelske type Expanding Cross, der blev præget i kong Edvard Bekenderens (1042-66) navn (fig. 3). Forsiden viser kongens buste med diadem i profil mod venstre med kongenavn og -titel i omskriften. Kongen holder et scepter foran sig. Bagsidens kors bliver bredere og

Fig. 3. England, Edvard Bekenderen (1042-66), penning af typen Expanding Cross, 2:1. Møntmester Arngrim i York. Dette eksemplar stammer fra en skat fundet i 1861 i Lyngby i Nordjylland.

England, Edward the Confessor (1042-66), Expanding Cross penny, moneyer Arngrim in York, 2:1. This specimen is from a hoard found in 1861 at Lyngby in Northern Jutland.

bredere jo mere det nærmer sig kanten, deraf tydens navn, Expanding Cross. Bagsideindskriften oplyser møntmesterens og møntstedets navn. Man formoder, at typen blev præget fra ca. 1050 til ca. 1053¹¹.

Danelundskattens mønter udviser imidlertid en række besynderligheder (fig. 4). For det første er portrættets stil primitiv. Der er dog så megen variation på stilen af de ægte engelske mønter, at dette i sig selv ikke skulle være alarmerende. Men derudover er mønterne så dårligt præget, at man faktisk sjældent kan læse hele indskriften. De ægte engelske mønter er næsten altid velprægede og fuldt læselige. For det tredje giver de stumper af indskrift, man kan læse, ingen mening. Det er bare en række bogstaver samt trekanter og streger, der ikke danner ord. På de engelske mønter er indskrifterne altid fuldt læselige. For det fjerde er vægten alt for lav: de 47 hele mønter vejer mellem 0,35 og 0,73g med et gennemsnit på 0,52g. For de ægte engelske mønter findes flere vægtstandarder, nemlig ca. 1,63-1,77g, ca. 1,12g og ca. 0,8g¹², dvs. betydeligt højere end Danelundmønterne. For det femte forsvandt de engelske Expanding Cross mønter gradvist fra omløbet i England efter indførelsen af en ny type ca. 1053¹³, så det er ikke videre sandsynligt (om end ikke helt umuligt), at en stor gruppe af disse mønter skulle have overlevet helt til 1080'erne, da Danelundskatten blev nedlagt. Sidst, men ikke mindst virker metallet som en legering med lav sølvholdighed – der er tydelige tegn på korrosionsnedbrydning af mønten

Fig. 4.1-4.5. Expanding Cross-efterligninger fra Danelundskatten, 2:1.

Expanding Cross imitations from the Danelund hoard, 2:1.

Fig. 5. Expanding Cross-efterligning uden kendt fundsted, 2:1. Den kongelige Mønt- og Medaillesamling.

Expanding Cross imitation without recorded find spot, 2:1. The Royal Collection of Coins and Medals.

under et tyndt lag af sølv på overfladen¹⁴. De engelske mønter var netop kendt – og skattet – for deres gode lødighed.

Alle disse forhold taler for, at mønterne fra Danelund ikke kan være ægte engelske mønter. Men hvad er de så? De må være efterligninger, sandsynligvis lavet uden for England. Desværre giver indskrifterne ikke mening, så der er ikke nogen hjælp at hente her. Man kender en dansk efterligning af Expanding Cross bagsiden, kombineret med en forside, der vel nærmest efterligner den engelske kong Æthelred II's Helmet-type fra ca. 1003-09¹⁵. I Den kongelige Mønt- og Medaillesamling findes også to andre Expanding Cross-efterligninger, desværre uden registreret fundsted¹⁶ (fig. 5). Disse tre stykker er imidlertid med deres 0,82, 1,10 og 0,87g tungere og desuden af en anden stil end Danelundmønterne. Fra 1090'erne kender vi små tynde norske efterligninger af engelske mønter, men ikke af denne type, og det er som allerede nævnt ikke sandsynligt, at skatten kan være nedlagt så sent. Mønterne fra Danelund kan derfor sandsynligvis ikke henføres til nogen af disse allerede kendte grupper.

De ægte engelske Expanding Cross-mønter var ikke ukendte i Danmark. De kendes fra flere skattefund, som det fremgår af tabel 1. Det er således ikke usandsynligt, at en dansk møntpræger har taget denne mønt til forbillede for sin egen udmøntning. Den lave vægt og ringe metalkvalitet synes at svare til Knud den Helliges jyske mønter fra Randers, Ålborg og Viborg (se nærmere nedenfor), så det kunne dreje sig om en jysk udmøntning fra Knuds tid. Møntforringelsen er blevet

tolket som kongens bevidste forsøg på at tjene penge til sit planlagte krigstogt til England i 1085. Togtet blev ikke til noget, men den dårlige mønt har sikkert været medvirkende til at øge den ulmende utilfredshed med kongen – den endte som bekendt med, at jyderne i 1086 gjorde oprør og dræbte kongen foran alteret i kirken i Odense.

Det eneste – spinkle – holdepunkt, vi har for stedfæstelse af prægestedet for disse mønter, er fundstedet Danelund tæt ved Ribe. Er Ribe så møntstedet? Typens dominerende stilling i fundet kunne pege i den retning. På nogle af mønterne står der faktisk bogstavkombinationen RI i omskriften, men da resten af omskriften ikke giver nogen mening, må det nok tilskrives en tilfældighed.

Både tidligere og senere findes der mønter fra Ribe, men hidtil har vi ikke kendt nogle fra netop denne periode. Der findes et par møntgrupper fra 1000-tallet, der med større eller mindre sandsynlighed er blevet henført til Ribe. Den første er en serie efterligninger af Knud den Stores (1014/18-35) engelske såkaldte 'quatrefoil'- og 'pointed helmet'-typer, der blev præget henholdsvis ca. 1017-23 og 1024-30. Bagsideindskriften nævner møntmesteren Siric. Møntstedet skrives med forskellige stavemåder: RICYEBII, RIEBYII, RIHBIIR, RINHE. Der er i tidens løb foreslået flere tolkninger af dette bynavn; et af dem er netop Ribe, men henførelsen kan ikke anses for sikker. Et argument mod Ribe kunne være mangelen på fund af disse mønter i Sydvestjylland. På den anden side er der for denne del af landet så få fund, at dette argument måske ikke rigtigt tæller.

Den anden gruppe har på bagsiden tre buer rundt om et midtkors. På en af varianterne er møntstedet angivet som RI. Da vægtstandarder er jysk (ca. 0,6-0,8g), er det rimeligt at henføre gruppen til Ribe. Der er påvist to faser af denne udmøntning, der dateres til 1000-tallets anden tredjedel. På denne tid havde hvert møntsted i princippet sin egen bagsidetype, og man må derfor antage, at de tre buer omkring et kors er Ribes specifikke type.

Dernæst kendte man hidtil ingen Ribe-mønter fra århundredets sidste tredjedel. En mønttype fra starten af 1100-tallet er blevet foreslået henført til Ribe, men denne tolkning er behæftet med stor usikkerhed. Den lave vægt viser, at de er fra Vest-

danmark, men på grundlag af fundstederne kan de lige så godt være fra Odense eller måske fra et helt tredje sted. Først fra anden halvdel af 1100-tallet har vi en nogenlunde ubrudt række af Ribe-mønter. Samtidigt begynder de skriftlige kilder også at være mere meddelsomme. Udmøntningen sluttede – i lighed med de fleste andre steder i Danmark vest for Øresund – med sammenbruddet i de kongelige udmøntninger engang i 1330'erne. I slutningen af 1300-tallet stod Ribe for Danmarks eneste kendte by-udmøntning, der dog var ganske kortvarig, da kongemagten snart efter reorganiserede møntvæsenet for hele landet. I 1520'erne blev der på ny slået mønter i Ribe i et par år, og møntningen blev genoptaget i midten af det følgende årti. I 1538 blev Mønten i Ribe endeligt lukket, og der er ikke siden præget mønter i byen¹⁷.

Selvom man ikke behøver at forestille sig en møntprægning uden afbrydelser, ville Danelundmønterne fint udfylde en del af hullet i mønt-rækken fra Ribe i sidste tredjedel af 1000-tallet. Det bør dog endnu engang understreges, at hypotesen om Ribe som møntsted foreløbigt bygger på et meget spinkelt grundlag. Når møntstedet skal fastlægges for anonyme mønter, er en af metoderne som antydning ovenfor at kortlægge fundsteder og forsøge at udskille en koncentration i et bestemt område (der findes naturligvis en fare for ringslutning ved denne metode). Foreløbigt har vi kun ét fundsted, nemlig Danelund, og det er naturligvis for lidt at bygge en konklusion på. I princippet kan mønterne jo være bragt til Ribe-egnen af en købmand fra et helt andet sted så sent som dagen før, skatten blev nedlagt. Man må håbe, at kommende fund kan bringe oplysninger på dette plan.

Der er også andre problemer. Hvorfor har man taget et motivmæssigt forbillede, der var 30 år gammelt? Var det bare, fordi man tilfældigvis havde et eksemplar af denne mønt ved hånden? Expanding Cross-typen er den sidste engelske mønttype, der blev eksporteret i større tal til Danmark, så det kan måske være forklaringen. Hvorfor har man ikke læselige indskrifter, som der ellers var på mønter fra andre steder i Danmark på dette tidspunkt? Svaret kan være, at udmøntningen er blevet sat i værk i al hast, da kongen havde akut brug for penge til sit planlagte krigstogt til England. Man har måske ligefrem villet bruge dem i England? Man har så genåbnet møntsmedjen i Ribe, der havde været lukket et par årtier. Man havde ikke nogen ved hånden, der kunne læse og skrive, så derfor blev indskrifterne blot en række bogstaver uden mening. Idéen er fristende, men vi behøver mere materiale for at underbygge den.

Det er derimod sikkert, at udmøntningen må have været af en vis størrelse, da der er mange varianter blandt de 63 mønter. Nogle har en, to eller tre cirkler i vinklerne på korset (fig. 4.1 og 4.2). Hertil kan idéen være kommet fra de ægte engelske mønter, hvor mange eksemplarer fra møntstedet York har en cirkel i en af vinklerne¹⁸ (fig. 3). Andre af Danelundmønterne har 3 prikker i en eller to af korsvinklerne (fig. 4.3). Nogle har en cirkel eller et punkt foran eller bagved busten (fig. 4.4). En enkelt variant repræsenteret i to eksemplarer har busten mod højre i stedet for til venstre (fig. 4.5). Og hvis man ser på stilen af busten eller bogstavernes fordeling i indskrifterne, bliver der endnu flere varianter. Mange varianter betyder, at udmøntningen var forholdsvis stor. Det er tankevækkende, at en sådan udmøntning slet ikke

Tabel 1. Expanding Cross mønter i skattefund i Danmark (nuv. grænser). DMS = Jensen et al. 1992

Sted	Landsdel	Nedlagt	Antal mønter	Antal Exp. X	DMS
Vallø	Sjælland	efter 1053	2253	mindst 2	21
Lyngby	Jylland	efter 1053	454	19	22
Selsø	Sjælland	Ca. 1060	over 1000	mindst 2	25
Tørring	Jylland	Ca. 1060	mere end 2593	mindst 1	26
Bonderup	Sjælland	Ca. 1065-70	240	2	19
Kirke Værløse	Sjælland	Ca. 1065-70	339	2	23
Store Frigård	Bornholm	efter 1106	1224	2	37

var kendt før fundet af Danelundskatten. Det viser, hvor meget nyt et enkelt nyt fund kan bringe – og det understreger, at vor nuværende viden langt fra er komplet.

De øvrige mønter

Udover denne spændende møntgruppe indeholdt skatten ni andre mønter. De syv er danske, en norsk og en tysk.

Blandt de danske mønter er Sven Estridsens (1047-74) sidste runemønt den ældste¹⁹ (fig. 6). Moden med at benytte runer i møntindskrifterne hører til kongens sidste år, ca. 1065-74. Der findes to typer, hvoraf denne er den seneste, så den må dateres til ca. 1070-74. I 1950 kunne runeforskeren Erik Moltke publicere en fortegnelse over 95 indskriftsvarianter af denne type, men Danelundstykkets bagsideindskrift findes ikke i denne liste. Vi står altså over for en ny og ukendt variant. Marie Stoklund (Nationalmuseet) og Michael Lerche (Københavns Universitet) har velvilligt dechifreret indskriften til: +su[.]in[(:.?)].Jok.i(i eller l). Bagsideindskriften angiver normalt møntmesterens og møntstedets navn. Her må møntmesteren være Sven, der allerede kendes fra andre mønter²⁰, mens møntstedets navn er helt forvansket. Mønten er dog sandsynligvis fra Lund, ligesom langt hovedparten af mønter af denne type. Den vejer 0,84g, hvilket er lidt mindre end normalt for denne type²¹.

Dernæst følger tre mønter fra Harald Hens (1074-80) tid. Læsningen af den ene er uden problemer; den tilhører kongens regulære udmøntning i Lund, hvor der er en helgenfigur med korsstav til højre og et såkaldt køllekors på bagsiden²². Rundt om korset læses møntmesternavnet Othalric

Fig. 6. Sven Estridsen (1047-74), runemønt, 2:1.

Sven Estridsen (1047-74), penny with runic inscription, 2:1.

Fig. 7.1-7.2. Harald Hen (1074-80), penninger, ukendt jysk møntsted, 2:1.

Harald Hen (1074-80), pennies, unknown Jutland mint, 2:1.

samt møntstedet LVI, dvs. Lund. Vægten 0,91g falder fint indenfor, hvad man forventer for denne type²³. De to andre mønter er en variant af samme type med bispestav til venstre i stedet for korsstaven på forsiden. Denne type kendes fra møntstederne Lund, Thumatorp i Skåne og Viborg²⁴. På stykkerne fra Danelund giver indskrifterne imidlertid ikke mening, og det er ikke muligt at bestemme prægestedet. Et af stykkerne har en ring i en af korsarmene på bagsiden (fig. 7.1). De allerede kendte Viborg-eksemplarer viser også en sådan ring. Det samme gør et eksemplar med forvirrede indskrifter, der for nogle år siden dukkede op på Grædstrup Kirkegård mellem Horsens og Silkeborg²⁵. Fundstederne Grædstrup og Danelund sammen med den tydelige henvisning til Viborg på tilsvarende stykker tyder på, at hele denne gruppe mønter med cirkel i en korsvinkel og forvirrede indskrifter stammer fra Jylland, uden at man præcist kan afgøre møntstedet. Det kan faktisk dreje sig om endnu en Ribe-udmøntning, men her er vi ude på hypotesernes ikke-underbyggede gebet. Henførelsen til Harald Hens tid bygger i øvrigt udelukkende på typesammenfaldet med denne konges Lundudmøntning. Mønterne kan teoretisk også stamme fra Haralds efterfølgers, Knud den Helliges, tid.

Fig. 8. Knud den Hellige (1080-86), penning, møntmester Edvard i Viborg, 2:1.

Canute the Holy (1080-86), penny, moneyer Edward in Viborg, 2:1.

Vægten er 0,93g for det ene stykke. Det andet stykke er skåret midt over (fig. 7.2). Det var en almindelig procedure i datiden for at opnå en halv penning. Man prægede nemlig kun én møntenhed, penningen. Den overskårne mønt vejer 0,50g. Det svarer fint til de kendte Viborg-stykkers vægt på 0,95 og 0,96g²⁶. Det skal bemærkes, at denne vægt er en del højere end, hvad vi normalt finder i Jylland både før og efter Harald Hens regering²⁷.

De næste tre mønter er af Knud den Helliges (1080-86) jyske udmøntning²⁸. Hidtil kendte man 66 eksemplarer af mønten: 32 fundet i 1878 i Jegstrup Mose ved Viborg, 33 fundet i 1922 i Bjerregrav Mose ved Randers og et eksemplar uden kendt fundsted i Kongl. Myntkabinetet i Stockholm. Vægtene ligger på 0,43-0,69g for hele eksemplarer med et gennemsnit på 0,56g²⁹. Danelundstykkernes 0,71, 0,58 og 0,59g ligger fint indenfor dette interval. Der er foretaget en metalanalyse af et af eksemplarerne fra Bjerregravskatten, og den viste en lødighed på 55% sølv. Både vægt og lødighed er langt lavere end de foregående kongers mønters. Denne møntforringelse var sandsynligvis et forsøg fra kongens side på at tjene penge til sit planlagte Englandstogt (se ovenfor).

Mønttypen viser en siddende konge med sværd og skjold på forsiden og et kors på bagsiden. Man kender eksemplarer præget i Ålborg, Viborg og Randers. To af stykkerne fra Danelund er præget i Ålborg. Møntmestrene hedder Orm og Sebjørn. Disse møntmestre var allerede registreret i forvejen, men begge stykker viser indskriftsvarianter, der ikke hidtil var kendt. Det sidste stykke er fra

Fig. 9. Norge, Olav Kyrre (1067-93), penning, 2:1.

Norway, Olav Kyrre (1067-93), penny, 2:1.

Viborg, præget af møntmesteren Edvard (fig. 8). Et stykke fra Bjerregravskatten har nøjagtig samme bagsideindskrift.

Skatten indeholder ligeledes en norsk mønt af den udmøntning, der tilskrives Olav Kyrre (1067-93)³⁰. Mønten tilhører en bestemt gruppe af varianter, der findes i Gresli- og Tjora-fundene fra Norge. Den svarer dog ikke helt til nogen af de eksemplarer, der er illustrerede i litteraturen³¹. På forsiden ses et brystbillede mod højre med et scepter foran. På bagsiden er der et dobbeltlinet kors. Indskrifterne består af en serie bogstaver og bogstavslignende tegn uden mening (fig. 9). Mønten vejer 0,95g, hvilket svarer meget godt til Gresli-mønternes 1,00g, men er højere end Tjora-fundets 0,54 til 0,89g. Danelundskatten er det første kendte fund af norske mønter fra Olav Kyrres udmøntning i det nuværende Danmark³². Der findes dog et par eksemplarer fra udgravningerne i Slesvig by i det nuværende Tyskland, der historisk set hører til Danmark³³.

Sidste mønt er tysk. Det er en såkaldt agrippiner, en efterligning af den kendte mønttype fra Köln, der formodes præget i handelscentret Bardowiek på den tyske Østersøkyst (fig. 10). Den vejer 0,45g, hvilket er cirka det halve af de normale agrippiners vægt. Stykket er også mindre end de normale mønter. Det er nemlig en obol, som man plejer at kalde halvpenningen. Den er af en variant, som man daterer til ca. 1050/60-80. Den er meget frisk i præget, og kan ikke have været i om-løb ret længe efter den er præget. Denne mønttype er ikke almindelig i Danmark, men den findes da i et par eksemplarer på Bornholm. Derimod var den

Fig. 10. Bardowiek, agrippiner, obol (halvpenning), 2:1.

Bardowiek, agrippine, obol (half penny), 2:1.

stort set eneherkende i møntomløbet i Holsten i anden halvdel af 1000-tallet og tilsyneladende også i Slesvig, som det ses af to skattefund fra Flensborg³⁴. Så dens tilstedeværelse tæt ved Ribe er ikke underlig.

Skatten i mønthistorisk lys

Sammenfattende kan man sige, at skatten er meget homogen. Næsten ni tiendedele af mønterne tilhører en og samme udmøntning. Hvis den ovenfor fremsatte tolkning viser sig at være rigtig, er denne udmøntning den nyeste lokale udmøntning. Det er også det, man normalt ville forvente i et skattefund fra denne periode. Den tredje fjerdedel af 1000-tallet er netop den periode, hvor den danske konge for alvor fik gennemført sit monopol til udmøntning. Først fik han trængt de udenlandske mønter ud af møntomløbet, dernæst fik han gennemført, at ældre danske mønter ikke længere skulle være gyldige, men omveksles mod gebyr. Samtidigt udbyggede han de regionale møntvæsenere, således at landet blev inddelt i tre zoner: Skåne, Sjælland og Jylland. Mønterne fra de forskellige landsdele skulle nu heller ikke være gyldige i de øvrige landsdele – de skulle veksles mod gebyr. Møntmonopolet var et vigtigt led i udbygningen af kongemagten i den tidlige middelalder, og indtægterne fra udmøntningen og de dermed forbundne veksle-gebyrer var efter alt at dømme betydelige.

I Danelundskatten er der netop kun ganske få udenlandske og/eller ældre mønter. Kun to mønter er fra udlandet. Der er slet ingen fra Sjælland, og kun en enkelt sikker mønt fra Lund. Et par stykker er fra Nørrejylland: Viborg og Ålborg samt et ukendt møntsted (der i teorien kan være sønderjysk). Den ældste blandt de danske mønter var kun

10-15 år gammel, da skatten blev nedgravet eller tabt.

Ribe-egnens og Sønderjyllands møntmæssige stilling i forhold til resten af Jylland på dette tidspunkt er ikke klar. Hvis tolkningen af Expanding Cross-efterligningerne som lokale Ribe-mønter er rigtig, kunne det tyde på, at det sydlige Jylland og Nørrejylland udgjorde to adskilte valuta-områder. Så denne skat er endnu en brik i vort billede af, hvorledes kongemagten i denne periode strammede grebet om udmøntningen. Det skal i denne sammenhæng understreges, at vi ikke har skriftlige kilder til belystning af denne udvikling. Det er udelukkende skattefundenes sammensætning, der kan oplyse os her. Hvert skattefund bringer nye og vigtige brikker til dette puslespil, og Danelund fra det ellers fundfattige Sydvestjylland er sandelig ingen undtagelse!

Noter

- Galster 1934; Jensen et al. 1992 nr. 32.
- Bendixen 1993; Jensen et al. 1992 nr. 36.
- Galster 1931; Jensen et al. 1992 nr. 66.
- Jensen 1995 s. 132.
- 13 mønter konserveret på Konserveringsværkstedet for Ribe og Ringkøbing amter i Ølgod på foranledning af Antikvarisk Samling, Ribe. De øvrige mønter er konserveret af Nationalmuseets Bevaringsafdeling.
- Antikvarisk Samling, Ribe, journal nr. 1743; Det Kulturhistoriske Centralregister stednr. 19.04.11, sb. 110, Vester Vedsted Sogn, Ribe Herred.
- Tak til Claus Feveile for oplysninger om den arkæologiske kontekst.
- Jensen et al. 1992 s. 254-55.
- Jensen 1996.
- Galster 1934; Jensen et al. 1992 nr 31 og 32.
- North 1994 nr. 820-24; Metcalf 1998 s. 158-62; Williams 1998.
- Metcalf 1998 s. 160; Williams 1998.
- Archibald 1988 s. 277-278.
- Der er ikke foretaget metalanalyser for at måle lødigheden.
- Hauberg 1900 pl. VII nr. 14 (Magnus den Gode).
- Galster 1972 nr. 1291-92.
- Hauberg 1900 pl. IV nr. 55-56 (Knud den

Store), pl. VI nr. 48-49 (Hardeknud), pl. XI 68-69 (Sven Estridsen), pl. XIII nr. 12-14 (Niels); Galster 1947; Ernst 1948; Becker 1982; Nielsen 1985 s. 97-98; Posselt 1985 s. 209-10; Jensen et al. 1992 s. 262, 270-71, 278-79; Jensen 1995 s. 48; Malmer 1997 s. 53, 633, kæde 151 og 152.

- Se f.eks. Galster 1972 nr. 815, 820, 825-27, 842, 856-57.
- Hauberg 1900 pl. IX nr. 32a; Moltke 1950.
- Moltke 1950 nr. 283-93.
- 0,96-1,19g, Hauberg 1900 s. 219.
- Hauberg 1900 pl. XI nr. 2.
- 0,85-1,01g, Hauberg 1900 s. 226.
- Hauberg 1900 pl. XI nr. 1, 3, 6.
- Jensen 1994 s. 246 fig. 3, s. 254; Jensen 1995 s. 112-113; KMMS FP 5321.
- Hauberg 1900 s. 226.
- Hauberg 1900 s. 154-55.
- Hauberg 1900 pl. XII nr. 12-13; Galster 1934; Jensen et al. 1992 nr. 31-32.
- Galster 1934 s. 129.
- Skaare 1995 bd. 1 s. 52-54.
- Stenersen 1881 s. 59 Klasse V,1 (ikke illustreret); Morgenstjerne 1877 nr. 11-12, 15-16 (alle illustrerede).
- Skaare 1976 s. 182-83
- Hatz 2001 nr. 25, 46.
- Hävernack 1935 nr. 718; Wiechmann 1996 s. 96-102 og fund 1, 6, 8, 30, 49; Hatz 2000 s. 55, 61, 90-91; Kilger 2000 s. 190, Bard? B1.

Litteratur

- Archibald, Marion: English medieval coins as dating evidence. *Coins and the Archaeologist*. 2. udgave, London 1988.
- Becker, Carl Johan: Nogle danske imitationer med elementer fra Knud den Stores engelske type 'Short Cross'. *Nordisk Numismatisk Årsskrift* 1979-80 (1982), s. 81-92.
- Bendixen, Kirsten. *Skatten fra Lundby Krat. De danske mønter*. København 1993.
- Ernst, Axel: Bidrag til Ribe Mønts Historie. *Nordisk Numismatisk Årsskrift* 1948, s. 1-38.
- Galster, Georg: Møntfundet fra Grenaa og de jyd-ske Penninge fra Tiden 1146-1234. *Aarbøger for nordisk Oldkyndighed og Historie* 1931 s. 207-64.

- Galster, Georg: Knud den Helliges jyd-ske mønter. *Aarbøger for nordisk Oldkyndighed og Historie* 1934 s. 129-36.
- Galster, Georg: Ribe Mønt. *Fra Ribe amt* 1947 s. 587-619.
- Galster, Georg: *Sylloge of Coins of the British Isles 18, Royal Collection of Coins and Medals, National Museum, Copenhagen, Part IV*. London 1972.
- Hatz, Gert: Zur Münzgeschichte Bardowicks. *Nordisk Numismatisk Årsskrift* 1994-96 (2000) s. 41-85. Dansk resumé s. 85.
- Hatz, Gert: Die Münzfunde aus Schleswiger Grabungen. Vogel, Volker (ed.): *Ausgrabungen in Schleswig, Berichte und Studien 15, Das archäologische Fundmaterial II*. Neumünster 2001 s. 169-206.
- Hauberg, Peter: *Myntforhold og Udmyntninger i Danmark indtil 1146*. København 1900.
- Hävernack, Walter: *Die Münzen von Köln*. Köln 1935.
- Jensen, Jørgen Steen: Den kongelige Mønt- og Medaljesamling. *Arkæologiske udgravninger i Danmark 1993*. København 1994 s. 243-58.
- Jensen, Jørgen Steen (ed.): *Tusindtallets danske mønter*. København 1995.
- Jensen, Jørgen Steen: Møntfornyelse (*renovatio monetæ*) i Danmark indtil år 1200. *Nordisk Numismatisk Unions Medlemsblad* 1996 s. 130-36.
- Jensen, Jørgen Steen et al.: *Danmarks middelalderlige skattefund*. 2 bind. København 1992.
- Kilger, Christoph: *Pfennigmärkte und Währungslandschaften*. Stockholm 2000.
- Malmer, Brita: *The Anglo-Scandinavian Coinage c. 995-1020*. Stockholm 1997.
- Metcalf, Michael: *An Atlas of Anglo-Saxon and Norman Coin Finds 973-1086*. London 1998.
- Moltke, Erik: De danske runemønter og deres prægere. *Nordisk Numismatisk Årsskrift* 1950 s. 1-56.
- Morgenstjerne, B.: Om et Fund af 19 Mynter fra Harald Haardraade paa Gaarden Thjore i Haalands Præstegjæld paa Jæderen. *Forhandlinger i Videnskabs-Selskabet i Christiania*, 1876 (1877).
- Nielsen, Ingrid: *Middelalderbyen Ribe*. Århus 1985.

- North, Jeffrey J.: *English Hammered Coinage*. Bind 1, 3. udg. London 1994.
- Posselt, Gert: Nogle danske mønter med gejstlige fremstillinger før ca. 1150. *Hikuin* 11, 1985 s. 207-14.
- Skaare, Kolbjørn: *Coins and Coinage in Viking Age Norway*. Oslo 1976.
- Skaare, Kolbjørn: *Norges mynthistorie*. Oslo 1995.
- Stenersen, L. B.: *Myntfundet fra Græslid i Thydalen*. Oslo 1881.
- Wiechmann, Ralf: *Edelmetallsdepots der Wikingerzeit in Schleswig-Holstein*. Neumünster 1996.
- Williams, Gareth: A hoard of 'Expanding Cross' Pennies From Appledore: Preliminary Report. *Numismatic Circular* 106-4, London 1998 s. 152-53.

Summary

In October 2002 a hoard of 72 coins concealed in the 1080s was found at Danelund near Ribe in south-western Jutland. A small-scale excavation revealed remains of a late Iron Age settlement (c. 400-800), but apart from the hoard, no traces of medieval life were discovered.

63 coins are imitations of the English Expanding Cross type, struck c. 1050-53. The style is poor, the inscriptions are meaningless and the weight and silver alloy is well below those of the genuine English coins. These coins probably form a hitherto unknown Ribe issue. Coins attributed to Ribe exist from earlier in the 11th century as well as from the 12th century. These coins thus partly fill in a gap in the series of Ribe issues. We know that Canute the Holy (1080-86) struck debased coins elsewhere in Jutland (Randers, Viborg, Ålborg) in order to pay for a planned attack on England in 1085. The low weight and alloy of the Danelund coins indicate that they belong to these debased issues. The fleet never left Denmark, and the Jutes revolted against the heavy taxation of the king, who was killed in Odense 1086. The burial of the hoard may be linked to these events.

Of the remaining 9 coins, seven are Danish coins of the kings Sven Estridsen (1047-74), Harald Hen (1074-80) and Canute the Holy. One

of these coins has a runic inscription. One coin is Norwegian and one is German. This homogeneous composition is typical for the late 11th century. Formerly, foreign and old coins circulated massively alongside with local and new ones, but by the middle of the century, the Danish king succeeded in excluding most old and foreign coins, thus enforcing the royal monopoly of coinage.

Jens Christian Moesgaard, museumsinspektør
Nationalmuseet
Frederiksholms Kanal 12
1220 København K

Ribe og ærkebisperstriden

Af Sandra Brinch Pedersen

Den omfattende konflikt mellem den danske konge og kirken, som er blevet kendt som Den Store Ærkebisperstrid, udspillede sig i årene fra 1254 til 1274 mellem Christoffer I og Danmarks ærkebisp, Jakob Erlandsen, og deres respektive tilhængere. Artiklen beskriver stridens forløb og Ribes særlige rolle heri, som især er personificeret i byens centrale skikkelse, den politiske manipulator bisp Esger.

I Ribe Domkirke hænger en mindetavle (eller epitafium) fra 1576 over den danske konge Christoffer I. Billedet forestiller Christoffer knælende i bøn, hvilket umiddelbart danner kontrast til hans omfattende konflikt med kirken – den såkaldte ærkebisperstrid, som fandt sted i årene fra 1254 til 1274, mellem Christoffer I og Danmarks ærkebisp, Jakob Erlandsen, og deres respektive tilhængere (se tidslinien fig. 1). Når striden er særlig interessant i forbindelse med Ribe, er det blandt andet i kraft af Christoffers tilknytning til byen og i kraft af Ribes daværende bisp, Esger, og dennes særlige forhold til kongemagten.

Da Jakob Erlandsen i 1254 blev indsat i den magtfulde position som Danmarks ærkebisp i Lund, var det i en politisk ustabil situation. Christoffer I havde på det tidspunkt været konge i to år, idet han i 1252 efterfulgte sin broder Abel, som blot to år tidligere havde dræbt den daværende konge, Abels og Christoffers fælles broder, Erik Plovpenning. Christoffers overtagelse af tronen var ikke problemfri, idet Abel efterlod sig flere sønner, som ikke nåede at blive kronede som medkonger i Abels korte regeringsperiode, og som derfor tilsidesattes i forhold til tronfølgen. Desuden stredes efterkommerne af henholdsvis Abel og Christoffer og deres respektive allierede om forleningen af Sønderjylland, hvilket medførte et langvarigt modsætningsforhold og tilbagevendende væbnede konflikter mellem de to slægtslinier¹.

Det var altså i en højspændt atmosfære, at Jakob Erlandsen blev valgt til ærkebisp. Dette skete *per compromissum*, hvilket indebar, at tre valgmænd fik fuldmagt til at vælge den nye ærkebisp på

kapitlets vegne². Man valgte Erlandsen, men da han i forvejen var bisp i Roskilde, måtte pavens samtykke indhentes. Imidlertid herskede der allerede på dette tidspunkt et modsætningsforhold mellem Christoffer og Erlandsen, idet sidstnævnte i sin tid som Roskildebisp på grund af tidligere uenigheder havde lukket København for Christoffer, der var på flugt fra "en holstensk æventyrer"³. Men da det var paven, der bestemte, hvem der skulle besætte ærkebispesædet, kunne Christoffer intet gøre rent formelt.

Pave Innocens IV's godkendelse af en for kongemagten meget uønsket mand kunne blandt andet være motiveret af hans bekendtskab med kandidaten og dennes kvalifikationer: Erlandsen havde opholdt sig længe ved pavehoffet og opnåede endda at blive æreskapellan. Desuden var den største trussel mod pavestolen, nemlig den tyske kejser Frederik II, død i 1250, hvorfor paven ikke havde brug for udelt støtte fra den danske konge. Altså havde Innocens IV gennem valget af Erlandsen mulighed for at bevare en stærk pavetro gejstlighed i Danmark og derudover at sende den ikke længere så politisk anvendelige danske kongemagt et signal om ikke at blande sig i kirkens anliggender. Lundekapitlet kunne for sin sag være motiveret til at indstille Erlandsen som ærkebisp på grund af hans uhyre rigdom, og muligvis fordi han tilhørte den meget indflydelsesrige Hvide-slægt – der var bare det problem for Christoffer, at Hvide-slægten i konflikten mellem Abel og Erik Plovpenning havde stået på Abels side. Under alle omstændigheder holdt Erlandsen sit indtog i Lund som ærkebisp først i april 1254.